

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Е.Т.А. ГОФМАНА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана ВЕЧІРКО (Кропивницький, Україна)

У статті запропоновано модель вивчення творчості німецького письменника Е.Т.А. Гофмана в курсі шкільної програми. Літературна спадщина відомого романтика викликає великий науковий інтерес, адже коло проблем, що порушені у художніх творах митця, не втрачало своєї актуальності і в наш час. У його складній та багатогранній творчості провідними залишаються теми митця і мистецтва, особливе місце у духовному світі Гофмана займає музика, яка увійшла в його життя як велика тасмниця буття.

Автор статті, розглядаючи особливості художнього світу німецького романтика, наголошує на специфічному поєднанні елементів реальності із фантастичною грою авторської уяви. Люди у фантасмагоричному світі Гофмана поділяються на дві категорії: щасливих філістерів та мрійників, «ентузіастів», «справжніх музикантів», які не вміють і не хочуть жити за законами міщанського світу. Аналізуючи поетику творів Гофмана в статті пропонується визначити зміст термінів: іронія, гротеск та фантасмагорія.

До розгляду пропонується відома сатирична казка «Малюк Цахес» (1819) як одне із найкращих гротескно-сатиричних зображень німецького суспільства початку ХІХ століття. У статті окреслено основні етапи роботи із художнім текстом, зокрема, визначення проблематики, жанрової природи (казка нових часів), особливості художньої структури (принцип двосвіття), аналіз ключових епізодів твору.

Ключові слова: романтична іронія, фантасмагоричний світ, філістери, ентузіасты, гротеск, принцип двосвіття

В статті предложена модель изучения творчества немецкого писателя Е.Т.А. Гофмана в курсе школьной программы. Литературное наследие известного романтика вызывает большой научный интерес, поскольку проблематика его произведений актуальна и сегодня. В его сложном и многогранном творчестве ведущими остаются темы художника и искусства, особенное место в духовном мире Гофмана занимает музыка, которая вошла в его жизнь как большая тайна бытия. Автор статьи, рассматривая особенности художественного мира немецкого романтика, отмечает специфическое сочетание элементов реальности с фантастической игрой авторского воображения. Люди в фантасмагорическом мире Гофмана деляются на две категории: счастливых филистеров и мечтателей, "энтузиастов", "настоящих музыкантов", которые не умеют и не хотят жить по законам мищанского мира. Анализируя поэтику произведений Гофмана в статье предлагается определить содержание терминов: ирония, гротеск и фантасмагория.

Особенное место в творчестве немецкого романтика занимает сатирическая сказка "Мальчик Цахес" (1819) как одно из наилучших гротескно-сатирических изображений немецкого общества начала ХІХ века. В статье определены основные этапы работы с художественным текстом, в частности, проблематика, жанровая природа (сказка новых времен), особенности художественной структуры (принцип двоемирия), анализ ключевых эпизодов произведения.

Ключевые слова: романтическая ирония, фантасмагоричный мир, филистеры, энтузиасты, гротеск, романтическая ирония

This paper offers a model for studying the works by German writer E.T.A. Hoffman within the school curricula. The literary heritage of the famous Romantic writer is of great scientific interest, since the subject matters addressed in the writer's literary works have not lost their relevance until now. The artist and the art remain the leading subject matters in the writer's complex and multilayered creative work, with a special place in Hoffman's spiritual world occupied by music that came into his life as the great mystery of being.

The present author, giving consideration to the German romantic writer's artistic world, places the emphasis on the specific combination of elements of reality with a flight of the writer's imagination. Due to the braiding of romantic dreams and everyday life, the reality throughout the pages of the writer's works took on ironic, grotesque and fantastic overtones. The people in Hoffmann's phantasmagoric world are divided into two categories: happy philistines and dreamers, "enthusiasts", "real musicians", who cannot and do not want

to live by the laws of the petty bourgeoisie world. Analyzing Hoffman's poetic manner, this paper suggests that the following terms be defined: irony, grotesque and phantasmagoria.

Reviewed in this paper is a well-known satirical fairy tale Klein Zaches, genannt Zinnober (1819), as one of the best grotesque and satirical depictions of the German society of the early 19th century, where Hoffman in fantastic form demonstrates the social mechanism of dispossession – the appropriation of someone's work products and rewards by those, who do not actually own them; he raises the ethical and philosophical problems of good and evil, beauty and ugliness, the spiritual and the material.

The paper outlines the main stages of working with an artistic text, including the identification of problems, literary genre ('a fairytale of modern times'), peculiarities of artistic structure (the idea of 'doubleness'), and provides the review of key episodes of the above mentioned work.

Key words: romantic irony, phantasmagoric world, philistines, enthusiasts, grotesque, idea of 'doubleness'

Життя і творчість Гофмана – одна із складних і цікавих сторінок літератури романтичного періоду, яка мала вплив на письменників різних епох, країн та напрямів. Художній світ письменника в різний час досліджували Белза І.[9], Берковський Н.Я. [1], Тураєв С.В. [9], Шамрай А.П. [10]. Методичний аспект творчості А.Т.Е.Гофмана став предметом вивчення Мелінчук Н. [6], Савчук О. [8]. Літературна спадщина Гофмана викликає великий науковий інтерес, адже коло проблем, що порушені у творчості відомого митця, не втратила своєї актуальності і в наш час. У курсі шкільної програми із світової літератури у 9 класі, в контексті німецького романтизму до розгляду запропоновано тему: «Крихітка Цахес» – шедевр романтичної казки-новели. Протистояння митця та філістера – основний її конфлікт. Сатирико-метафоричний зміст твору». У сучасного вчителя є можливість розкрити проблематику і художні особливості фантазмагоричного світу німецького романтика. У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати особливості вивчення творчості Гофмана у курсі шкільної програми.

Природа щедро нагородила Гофмана талантом. Він став персоніфікованим синтезом мистецтва: письменник, поет, композитор, живописець, графік, музикальний драматург, критик, оперний і симфонічний диригент, режисер, співак, театральний декоратор, художник. І всюди – новатор. Складна, багатогранна творчість Гофмана дає яскравий образ його епохи і його народу.

То ж тема митця і мистецтва стає центральною у творчості письменника, він, як і його попередники, шукає ідеали у мистецтві. «Художник, за Гофманом, є людина піднесеного покликання, а мистецтво – відповідальна духовна діяльність, яка вимагає – і від того, хто творить – і від того, хто це сприймає – найкращих внутрішніх сил» [1, с. 423].

Його герой – музикант, художник, поет, який силою своєї уяви творить новий світ, набагато довершений, ніж той, де він приречений існувати. Музика для Гофмана – найромантичніше мистецтво, тому, що вона безпосередньо не пов'язана з навколишнім почуттєвим світом, а виражає прагнення людини до незнаного, прекрасного, безмежного. А суспільство складається із тих, які здатні, якщо не зрозуміти, то хоча б почути істину про світ і людину, і тих, яким це не дано. Особливе місце у духовному світі Гофмана займала музика. Музика увійшла в його життя як велика таємниця буття, як своєрідний, за його словами, “санскрит природи”. Вона так захопила його, що навіть третє своє ім'я – Амадей – він додав до двох офіційних на честь обожнюваного ним Моцарта. Музика у Гофмана – це не тільки тема, а ще й своєрідне світовідчуття, що виражає внутрішню єдність людини, природи і Всесвіту. Репетиторство музикою подарувало йому найромантичніший час у житті – любов до Юлії Марк. Він був одружений на Михайлині Тищинській, та дружина була скоріше його домоправителькою, ніж другом. У Юлії Марк було все те, що необхідно артисту, – юність, ангельська краса, музикальність, рідкісний голос і душевна теплота. Та все, що залишилося у нього для Юлії, – це щоденник, у якому вона була не Юлія, а Кетхен. Він був старший за Юлію на 20 років. Йому – 35, а їй – 15. Це кохання спалювало його, на нього находили важкі приступи відчаю.

Тема музики і музикантів постійно цікавила Гофмана. Його перші новели були присвячені музиці Глюка /“Кавалер Глюк”/ і опері Моцарта “Дон Жуан” /“Дон Жуан”/. Улюблений образ, у якому втілені автобіографічні риси – це образ композитора Йоганна Крейслера, героя “Крейслеріани” – збірки окремих записок музиканта. На відміну від ранньої новели “Кавалер Глюк”, в образі Крейслера немає зовнішньої загадковості. Крейслер виступає як реальний сучасник самого автора, крім того як літературний двійник.

Його очима Гофман дивиться на світ, в його уста він вкладає свої власні думки і міркування про музику та мистецтво. У тому, що герой Гофмана – композитор сказалося характерне для світовідчуття романтиків ставлення до музики як самого романтичного із мистецтв, який виражає ідеал сучасності на протигагу скульптурі як втіленню ідеалу античності.

Від своїх попередників письменник успадкував почуття контрасту між романтичною мрією і дійсністю і схильність до їх протиставлення. У творах Гофмана постає реальний, дивовижно точний світ сучасних йому німецьких міст, вулиць, будинків, детально змальований його сучасник, і водночас яскрава казка, що випливає з того першого світу, казка, що руйнує його і заперечує його. Письменник дивно поєднує елементи реальності із фантастичною грою авторської уяви. Фантастика його казкова: чудеса, перевтілення, незвичайні пригоди, і завжди за ними простежуються реальні проблеми сучасної дійсності. Внаслідок переплетення світу романтичної мрії зі сферою повсякденного життя дійсність на сторінках творів письменника набувала іронічного, гротескно-фантастичного забарвлення.

Люди у фантазмагоричному світі Гофмана поділяються на дві категорії: щасливих філістерів /бюргери, чиновники, комерсанти/, задоволених собою і своїм існуванням, яким не властиві духовні поривання у «вищі світи», і мрійників, «ентузіастів», «справжніх музикантів», які не вміють і не хочуть жити за законами міщанського світу. Ентузіасти Гофмана – це переважно люди мистецтва: поети, художники, актори, музиканти. Але митець для письменника – не обов'язково професія, а скоріше покликання.

Іронія та гротеск відіграють провідну роль у поезиці творів німецького романтика, «на розширення уявлень про гротеск вплинула художня практика Е.Т.А. Гофмана..., який зробив гротеск однією із форм романтичного світобачення» та «убачав у гротеску засіб критичного зображення суспільства і духовної ницості людства» [3, с. 32].

Аналізуючи особливості художнього світу німецького романтика з учнями необхідно провести термінологічну роботу, пояснюючи значення наступних термінів:

Іронія – троп, різновид антифразису, рідше тлумачать як стилістичну фігуру; вважається, на відміну від сатири, тонкою насмішкою, прихованою за допомогою поважного інакомовлення, заперечення під виглядом згоди, глузливою оцінкою поціновуваного предмета, явища [5 (1:436)].

Гротеск – художній засіб, який полягає у свідомому деформуванні, порушенні розмірів та форм предметів, перебільшенні (гіпербола) та применшенні (літота), шаржуванні, зображенні «світу навиворіт», поєднанні несумісних ознак, різких контрастів [5 (1:244)].

Фантазмагорія – зображення фантастичних картин та фігур за допомогою оптичних пристроїв, використання несподіваних графічних та вербальних засобів [5 (2: 522)].

Особливе місце у творчості письменника займає сатирична казка «Малюк Цахес» (1819) як одне із найкращих гротескно-сатиричних зображень німецького суспільства початку ХІХ століття, де у фантастичній формі Гофман демонструє соціальний механізм закону відчуження – присвоєння результатів чужої праці і нагород тим, кому вони не належать, порушує морально-філософські проблеми добра і зла, краси і потворності, духовного і матеріального.

Насамперед слід звернути увагу на основний гофманівський принцип твору, принцип двосвіття. Один світ – це реальне князівство «високими горами оточена, зеленими, запахущими лісами та квітучими луками вкрита, шумкими потоками та веселими водоспадами оздоблена..., країночка та схожа була на дивний пречудовий сад» [2, с. 125-126]. Це князівство населяють звичайні люди, різні соціальні групи – князь Пафнутій і його перший міністр, бувший камердинер Андреас, чиновники, студенти, професори, селянка Луїза, яка жаліється на своє життя. Тобто перед нами картина реальна життєва, але поруч із цим існує і інший світ, населений феями, чарівниками «...оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, над усе сприяють... і кожен мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином» [2, с. 126]. Але, на випадок уведення у князівстві просвітництва, проти фей починаються гоніння «...тоді геть усіх фей з країни, ... їхнє небезпечне майно конфіскуємо, а самих фей, як волоцюжок, виженемо геть...»

[2, с. 126]. Отже, феї та чарівники постають у двох світах: фея Рожабельверде у реальному житті виявляється фрейлін Розенштейн, наглядабельницею притулка для благородних дівчат, а чарівник Проспер Альпанус, який відправляється у легендарний Джіністан – звичайнісінький лікар. Центральні персонажі повісті уродець Цинобер та студент – поет Бальтазар – також пов'язані обома світами реальним та фантастичним.

У повній відповідності до сатиричного задуму казки знаходяться і ті художні засоби, які так сміливо і широко використовує Гофман, автор сатирично зображує верхівку феодального суспільства, самого князя, його міністрів, чиновників різних канцелярій, т.б. у полі зору Гофмана опиняється сфера політики, над якою він іронізує. Смільним виявляється указ про уведення просвітництва на усій території, оскільки цей процес не можна почати указом, тому що він затверджується у житті поступово, за результатами цілеспрямованої і багатосторонньої діяльності держави і суспільства. То ж методи, якими впроваджується «нова» політика є абсурдними: «Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях едикт, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися» [2, с. 127]. Не треба забувати про те, хто пропонує увести просвітництво: у недавньому минулому бувший камердинер молодого князя, «негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреаса, що якимось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи» [2, с. 126]. Позика незначної суми у шість дукатів підкреслює мізерність цієї держави. І саме за цю заслугу-послугу Андреас призначається першим міністром. Виникає питання: чи можна чекати від такої влади чого небудь розумного і корисного для суспільства. Гофман сміється над псевдопросвітительською політикою при дворі князя, який впроваджує освіту за допомогою цілого арсеналу бюрократичних засобів. Прислухаючись до порад свого міністра, князь Пафнутій наказує надрукувати великими літерами і прибити на всіх стінах едикт, де було б сказано, що «введено освіту» і що кожен повинен рахуватися з цим. Але такими «заходами» не вичерпується реформаторський запал князя і його міністра: «Перше ніж розпочнемо освіту, себто, перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо гостинці й накажемо прищепити віспу, треба бути вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму та й інших з глузду зводять» [2, с. 127]. Не важко зрозуміти, по-перше, коментуючи цей указ, що у цьому переліку звалені і справи зовсім безглузді /такі як вирубка ліса, щоби насадити інші дерева/. І справи корисні /щеплення віспи і покращення сільських шкіл/ і справи важко здійсненні /зробити судноплавною річку/. Важливо при цьому помітити, що ці нововведення повинні початися з вигнання людей небезпечного образу мислення. Тут Гофман доволі прозоро побачив, що нерідко реформи починаються з вигнання інакомислячих.

Злісною карикатурою на тих, хто захопив командні пости у науці, безжалісно бюрократизувавши її, постає Мош Терпін, чий «талант» міг розквітнути саме під егідою таких «просвітників-урядовців». Основою його вченої репутації стала серія фізичних дослідів, які доводять, що «темрява настає, головним чином, через брак світла» [2, с. 135], він дуже швидко отримує «посаду генерал-директора всіх природничих справ» [2, с. 196]. Окрилений вдачею він починає працювати над трактатом, про те, «чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає на людський організм» [2, с. 197]. Діставши доступ до князівських винарень з тим, щоб глибше дослідити матеріал, він «простудіював уже таким чином півоксгофта старого рейнського, а також кількадесят пляшок шампанського і тепер узявся саме до бочки аліканте» [2, с. 197]. Отже, міністр призначає батька своєї нареченої генеральним директором всіх природничо-наукових справ у князівстві, завдяки чому він одержує можливість, не виходячи із кабінету вивчати рідкісні породи птахів у смаженому вигляді. Інший вчений-мандрівник Птоломей Філадельфус розповідає про те, як він відкрив до того невідомий науці народ, але виявилось, що цим народом були студенти «можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ... Птоломей Філадельфус багато дечого відстудіював, але не знав про студентів...» [2, с. 134].

Не забуває Гофман і діяльності урядовців. Згадаймо хоча б історію прикріплення ордена Зеленоплямистого Тигра до потворного тулуба Цинобера. Зібралася ціла орденська рада, до складу якої «додали ще двох філософів та одного природознавця» [2, с. 188], закінчилася вона тим, що одному дотепному театральному кравцеві вдалося вивести уряд із скрутного становища, він «видумав найчудовіший спосіб почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків застібати на них стрічку... Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зеленоплямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати». [2, с. 189] Міністр Цинобер одержав особливу нагороду, якої ніхто інший не міг домогтися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Головна думка казки втілена у феномені Цахеса. Суть його в тім, що деякі люди можуть привласнювати чужу працю, таланти, заслуги та й ще здаватися не тим, ким вони є насправді. Де ж беруться Цахеси і їм подібні, що їх породжує і підтримує, чи мають вони майбутнє? У казці «Малюк Цахес» діють чарівні сили: від когось відчужується краса, від когось – талант і мудрість і миттєво передається Цахесу. А публіка завжди захоплено аплодує. Автор показує засліплене суспільство, що втратило ціннісні орієнтири, саме воно і створює феномен Цахеса, бо сам герой не виявляє активності а ні до влади, а ні до грошей, отже письменник висміює середовище, що сприяє процвітанню Циноберів, не випадково Н. Берковський зауважив, що «Цахес – це сама матерія суспільного життя» [1, с. 460].

Хто ж протистоїть Цахесу, хто у казці є вираженням авторського ідеалу? Очевидно, що таким героєм є Бальтазар, він поет, творча особистість, його мистецтво протистоїть вульгарній дійсності, воно може очистити душу людини і піднести її над повсякденністю. На жаль, той факт, що Бальтазар одержує перемогу над Цинобером за допомогою чарівника Проспера Альпануса є свідченням того, що Гофман не бачив у Німеччині свого часу реальних сил, які могли впливати на подальший розвиток соціального прогресу в країні.

Творчість Гофмана стала однією з яскравих і помітних сторінок світової літератури. Художній талант письменника, його гостра сатира, тонка іронія, гротеск, його дивакуваті герої, натхненні пристрастю до мистецтва ентузіасти, продовжують викликати до себе симпатії сучасного читача.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берковский Н.Я. Романтизм в Германии. – СПб.: Азбука-классика, 2001. – 512 с.
2. Гофман Е. Т. А. Золотий горнець / Е. Т. А. Гофман. – К.: Дніпро, 1968. – 303 с.
3. Євланова О. А. Категорія «гротеск» у сучасному літературознавчому дискурсі / О. А. Євланова // Філологічні науки : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2014. – Вип. 18. – С. 30–36.
4. Куліченко А. К., Хабарова О. О. Специфіка романтичного гротеску в творах Е.Т.А.Гофмана «Малюк Цахес» та «Золотий горнець» // Міжнародний науковий журнал "Науковий огляд"; Том 3, № 2 (2014). Режим доступу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/147>
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
6. Мелінчук Н.В. Е.Т.А. Гофман та німецький романтизм: методичний аспект // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип.15. – Т.І (155). С.373–376.
7. Наливайко Д. С. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
8. Савчук О. Фантастична історія злету і падіння Цахеса. Е.Т.А. Гофман. «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер». 8 кл. // Зарубіжна література. – 2004. – № 47. – С. 8–9.
9. Художественный мир Э. Т. А.Гофмана: [Сб.ст.]. – М.: Наука, 1982. – 296 с.
10. Шамрай А.П. Ернст Теодор Амадей Гофман. – К.: Днепр, 1969. – 299с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.